

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ҐЕНДЕРНІ
ВІДМІННОСТІ ОСОБИСТІСНИХ КОНСТРУКТІВ УЧНІВ
ПРИ ПРИЙНЯТТІ РІШЕНЬ У ВЗАЄМОДІЇ**

У статті описано результати факторно-аналітичного дослідження структури конструктів учнів при прийнятті рішень у взаємодії. Представлено гендерні відмінності мотивів прийняття рішень старшокласниками на рівні латентних конструктів, що відобразили частково небажані особистісні стратегії учнів різної статі. Запропоновано, як шлях насичення креативними елементами, удосконалити техніку педогогічного впливу спрямування його не лише на поверхневі особистісні об'єкти, а й на глибинні особистісні конструкти з метою їх модифікації, посилення, послаблення або руйнування і, на цій основі, прискорення досягнення розвивальних, виховних і навчальних цілей.

Кожній людині властива індивідуальна, специфічна ієрархія особистісних цінностей, яка служить сполучною ланкою між духовною культурою суспільства й духовним світом особистості, між буттям суспільним та індивідуальним. Система їх складається в процесі діяльнісного предметного сприйняття індивідами змісту суспільних цінностей, об'єктивованих у витворах матеріальної й духовної культури. Як правило, для особистісних цінностей характерна висока усвідомленість; вони відбиваються у свідомості у вигляді ціннісних орієнтацій і служать важливим фактором соціальної регуляції взаємин людей і поведінки індивіда [13].

Вивчення системи цінностей може здійснюватись у різних спосіб. Наше дослідження проводилось у Херсонських загальноосвітніх школах I-III ступенів №№ 1, 41, 46 Херсонської міської ради, Скадовській гімназії Скадовської міської ради, у дослідженні приймали участь 135 осіб (81 особа жіночої статі й 54 особи чоловічої статі). Типова інструкція збору даних «Оцініть у стобальній шкалі значущість для Вас цінностей контрольного переліку» призводить до посилення ваги емоційної складової в оцінках досліджуваних і, з цієї причини, викликає в оцінках значні викривлення під впливом фактора «соціальної бажаності». Це добре видно в тому, що середня оцінка більшості індикаторів не 50, як очікується зі статистичної теорії, а вище 70. Отже, емоційна соціально-зумовлена складова веде до завищення первісних оцінок і вносить небажану варіацію інших типів.

Одним зі способів зменшити вказані викривлення є використання альтернативних інструкцій. У другому мікродослідженні ми сконцентрували увагу старшокласників на моменті прийняття рішень, надаючи інструкцію: «Оцініть у стобальній шкалі, наскільки часто Ви керуєтесь для прийняття рішень міркуваннями, переліченими в контрольному списку». На основі аналізу різних систем ціннісних пріоритетів було відібрано 38,

* © Воронюк І. В., Соценко Г. О.

ПСИХОЛОГІЯ

які можна трактувати як мотиви прийняття рішень. Далі нами представлено середні оцінки мотивів прийняття рішень разом учнями жіночої й чоловічої статі [4], [6], [7], [8].

Найбільші пріоритети: «здоров'я», «взаємини з людьми», «розпорядження власним життям», «впевненість», «самореалізація», «результати», «відчуття», «допитливість», «комфорт». Отже, по-перше, поряд з уже виявленими в учнів ціннісними конструктами «стосунків», «свободи», «впевненості», «ефективності» і «новизни», у момент прийняття рішень відбувається оцінка шкідливості дії для здоров'я й комфортності того, що слідує за рішенням; по-друге, рішення обираються з урахуванням можливості реалізувати себе, свої якості та ідеї. Вочевидь, що така внутрішня модель мотивів рішень істотно «фільтрує» й обмежує вплив учителя на учнів.

Найнижчі пріоритети: «політичні міркування», «економічні міркування», «неприйняття ризику», «символічні міркування», «прецедент», «майбутнє», «влада». Пояснення цього переліку міститься в тому, що школярі не мають досвіду конструювання норм і правил, ще не працюють, максималістичні, схильні до ризику, орієнтовані на поверхневе (зовнішність), ще не вміють планувати майбутнє, «пливуть за течією», не розуміють суті влади.

Необхідно також зауважити, що наведені середні значення оцінок критеріїв прийняття рішень старшокласниками відображують рівень свідомості. Факторний аналіз [1], [2], [9], [10], [11], [12] виявляє латентний, переважно неусвідомлюваний рівень мотивів їх ділових рішень.

1. *«Соціальний статус і фінансова успішність»* (11,2% загальної дисперсії), про що свідчать проєкції: «соціальне визнання», «авторитет» («статус»), «соціальні зв'язки», «доходи, заробітки», «влада», «матеріальні речі». Такий результат можна пояснити новими соціальними умовами в країні, очікування від молоді конкурентності, боротьби, що й призводить до домінування даного мотиву в моменти прийняття рішень.

2. *«Терміновий матеріальний результат, як символ успіху»* (9,0%), що видно із проєкцій: «термінові результати», «матеріальні речі», «прогрес», «ідеологія», «майбутнє». Отже, виявлено новий особливий ціннісний конструкт «термінового отримання речей», через максималізм молоді, отримання «якісних речей», володіння якими є символом успіху й прогресу. Даний ціннісний конструкт виключно точно відповідає психології типової особистості капіталістичного суспільства споживання – на латентному рівні старші школярі вже готові до існування в нових економічних умовах. Саме цей конструкт є бар'єром для спрацювання морально-етичних звернень учителів до учнів, що необхідно враховувати при реалізації творчої взаємодії з ними.

3. *«Упевненість у здатності управляти напрямом розгортання власного життя»* (8,8%), про що свідчать проєкції: «почуття безпеки», «розпорядження власним життям», «комфорт», «здоров'я». Соціальна ситуація життя старшокласників

ПСИХОЛОГІЯ

(батьківське забезпечення) з одночасним виключенням у навчальний процес, де наявне постійне підкорення вимогам, значними економічними обмеженнями й залежностями викликають у старшокласників інтенсивну приховану потребу самостійно керувати власним життям, вийти з-під зовнішнього управління. Отже, це конструкт народження потягу до більшої свободи, вибору змісту й напрямку свого життя.

4. «*Просоціальне самовизначення й самореалізація*» (8,5 %). Проекції: «повага до традицій», «результати», «добробут групи», «соціальна участь» указують на те, що даний конструкт є ефектом засвоєння культурної традиції колективістичності, що, безумовно, є педагогічно бажаним.

5. «*Внутрішня стратегія практичності й економності, спрямованої на отримання соціальних переваг*» (8,3 %). Із проекцій видно, що до цієї стратегії тяжіють жінки. Отже, виявлено конструкт «потреба соціальної переваги», який реалізується через внутрішньо-особистісні якості, тому апелювання до нього через прийоми впливу вчителя є перспективним і потенційно ефективним.

6. «*Чутливість до впливу власних рішень на міжособистісний статус*» (6,5 %). Із проекцій видно, що старшокласники генерують рішення, які підтримують єдність із мікрогруповим оточенням і підвищують їх статус у ньому. Отже, можливе педагогічно небажане відкидання учнями непопулярних у мікрогрупі рішень, що є істотним бар'єром розвитку особистості.

7. «*Прагматичність стосунків із людьми як основа влевненості*» (6,2 %) – педагогічно бажаний конструкт, орієнтований у майбутнє, який указує на важливий досвід старшокласників: взаємини на емоційному ґрунті легко руйнуються й матеріально безперспективні – не мають сенсу обміну, тому будувати тривалі відносини треба із прагматичністю й видаленням емоційної складової. Це добре відповідає сучасним економічним умовам, але суперечить частині моральних культурних стандартів, яких дотримуються вчителі.

8. «*Форма справи*» (5,6 %). Як видно із проекцій «прецедент», «визнання», «престиж», «репутація», «ідеологія», «сутність справи», старшокласники реалізують латентний конструкт «стратегія створення й підтримки іміджу». Отже, при прийнятті рішень учні орієнтуються на формальну, зовнішню сторону дій, яка більше впливає на їх статус ніж сутність дій. Це наслідок суспільних ціннісних зрушень як адаптація до моделі цінностей суспільства капіталістичного типу, де панують статуси, рейтинги, порівняння, біржі, торги – різноманітні форми статусної оцінки товарів, людей і організацій. Найбільш імовірно, що цей конструкт в учнів виник під впливом рейтингової моделі оцінки сайтів в Інтернеті, із чим вони постійно стикаються при роботі в мережі.

Рейтинговий конструкт має і позитивні (чутливість до оцінок), і негативні педагогічні наслідки (суперечить традиціям моралі) у випадку значної прив'язаності особистості до певних меркантильних ціннісних систем, що треба враховувати при

ПСИХОЛОГІЯ

проектуванні методів впливу з боку вчителів.

9. «Низький ризик» (4,5 %), що видно із проєкцій: «майбутнє», «добробут», «відкриття». Отже, це конструкт орієнтації старшокласників на стабільність, гарантованість, низький ризик провалу їх рішень. Тенденція до поступового зниження випадковості особистої результативності (значна проєкція «Вік»).

10. «Стать» відображує зниження рівня соціальної активності чоловіків, що також є фактором прийняття ними рішень про участь у груповій діяльності.

Найбільші оцінки спільностей індикаторних мотивів: «прецедент» (0,842), «комфорт» (0,815), «соціальне визнання» (0,807), «політичні (0,824), економічні (0,817) і практичні (0,802) міркування». Уваги заслуговує найбільший за значенням індикатор – «прецедент» (0,842) – типовий у молоді, орієнтованої на новизну, конструкт «наслідування поведінки за випадковим досвідом».

Підсумовуючи огляд мотивів рішень, спільних для учнів обох статей, слід відмітити активну ціннісну адаптацію особистості до умов конкурентності, боротьби. Така модель істотно суперечить ціннісним пріоритетам учителів, що складає значну проблему й визначає необхідність певної модифікації педагогічної взаємодії на нових засадах з урахуванням фактичної ціннісної психічної реальності старшокласників.

Окремий аналіз даних старшокласників жіночої статі виявив наступні найбільші пріоритети мотивів прийняття рішень.

Найбільші пріоритети: «взаємини», «управління життям», «відкриття, допитливість», «ближнє майбутнє», «впевненість» – цінним старшокласниці визначають свої рішення з огляду на стосунки, свободу, новизну, короткотермінове майбутнє, що виступають усвідомленими пріоритетами міркувань у процесі прийняття рішення. Найнижчі оцінки в старшокласниці мають: «політичні», «економічні», «практичні», «символічні» міркування, «влада» і «далеке майбутнє», що є наслідком браку досвіду в цих сферах.

Результати факторного аналізу даних у старшокласників жіночої статі виявили гендерно зумовлені особливості конструктів, які виступають вагомим і переважно неусвідомленим чинником прийняття рішень.

1. «Внутрішня стратегія практичності й економічності, спрямована на статус» (10,9 % загальної дисперсії), що добре видно із проєкцій: «політичні, економічні й практичні міркування», «влада», «авторитет», «соціальне визнання», «соціальні зв'язки». Отже, виявлене певне протиріччя в особистості старшокласниць на рівні свідомості, – складові цього фактору найнижчі, що пояснюється тиском фактора «соціальної бажаності» і ситуацією навчання.

2. «Форма справи» (9,5 %) – латентний конструкт імідж-орієнтації, що визначається проєкціями: «престиж, репутація», «влада», «визнання», «ближнє майбутнє», «авторитет», «ідеологія». Отже, 2 за вагою вектор виключно точно відображує

ПСИХОЛОГІЯ

гендерно зумовлений конструкт осіб жіночої статі – «публічна, статусна орієнтація», який істотно детермінує прийняття ними рішень.

3. «*Терміновий матеріальний результат, як символ успішності*» (9,0 %), на що вказують проєкції: «символічні міркування», «термінові результати», «час», «матеріальні речі», «майбутнє». Отже, у старшокласниць акцент у прийнятті рішення здійснюється на часі досягнення результату рішення. Інші проєкції вказують на те, що уважність до перебігу часу в осіб жіночої статі є «напруженою» стратегією селекції варіантів рішень.

4. «*Безпека й комфорт на основі матеріальної забезпеченості*» (7,5 %), про що свідчать проєкції: «почуття безпеки», «комфорт», «вигода, доходи, заробітки», «матеріальні речі», «влада», «здоров'я», «володіння власним життям». Отже, фактор відображує конструкт «володіння матеріальним» як базис благополуччя старшокласниць, а проєкція «відкриття, допитливість» виявляє стан постійного пошуку ними все нових засобів матеріальної стабілізації й забезпеченості життя.

5. «*Самовизначення й самореалізація в межах поточної культурної традиції й ідеології*» (7,5 %). Фактор виключно точно позначає глобальну особистісну тенденцію осіб жіночої статі до нормативності – «захоплення» норм, правил, пріоритетів, вимог оточення й старанне їх дотримання як ключової стратегічної лінії організації власної життєдіяльності. Така стратегія в жінок є основою (за іншими проєкціями) «визнання», «авторитету», «комфортності» самопочуття в групах та забезпеченості («матеріальні речі»).

6. «*Зосередженість на стосунках і їх з'ясуванні*» (7,2 %), що виявлено сполученням проєкцій: «внутрішні міркування» (особиста зацікавленість взаєминами), «взаємини з людьми», «відкриття, допитливість» (невгамований інтерес до всіх деталей стосунків). Проєкції: «термінові результати», «ближнє майбутнє», «практичні результати» – ознака напруженого бажання з'ясувати стосунки. Проєкція «прогрес» – бажання позитивності результату, а від'ємна проєкція «влада» – вираження відсутності в даному віці вміння використовувати відносини для досягнення певних цілей через володарювання.

7. «*Прогнозування й моделювання групової динаміки з позитивними покращуючими цілями*» (6,1 %), що виявляють проєкції: «прогноз подій», «час», «добробут групи», «прогрес», «неприйняття ризику», «почуття приналежності», «визнання», «авторитет». Отже, виявлено конструкт глибокої (з позитивним ефектом для свого статусу) сконцентрованості осіб жіночої статі на процесах у мікрооточенні, що є наслідком впливу фактора гендера.

8. «*Упевненість у володінні власним життям*» (5,5 %) у старшокласниць пов'язано із зовнішнім до них ставленням («престиж, репутація») та особистими їх перевагами над іншими («прогрес»).

9. «*Почуття приналежності як основа кращого самопочуття*» (5,3 %). Проєкції: «почуття приналежності», «здоров'я»,

ПСИХОЛОГІЯ

«суть справи», «ставлення», «ідеологія». Отже, фактор указує на глибокий особистісний конструкт осіб жіночої статі – «інтенсивну потребу функціонування у стані зв'язаності з іншими людьми», відсутність чого викликає незадоволення, депресію, тенденцію до психічних розладів тощо.

10. «Соціальна участь» (4,3 %) із проєкціями: «добробут», «результати», «неприйняття ризику», «визнання», «розпорядження власним життям». Отже, фактор виявляє альтруїстичну турботливу мотивацію у прийнятті рішень старшокласницями, що є важливою складовою їх статусу.

11. «Вік», з яким зростають «неприйняття ризику», важливість «авторитетності» і знижується максималізм (від'ємна проєкція «результат»).

За оцінками спільностей наскрізними для всіх факторів ціннісними індикаторами є такі: «політичні міркування» (нормативність) (0,842), «самовизначення» (концентрація на виборі) (0,833), «комфорт» (0,830), «внутрішні міркування» (0,823), «вигода, дохід, заробіток» (0,821).

Таким чином, факторний аналіз виявляє істотний вплив ставево-рольових стратегій осіб жіночої статі на прийняття рішень, глобальну орієнтованість на матеріальне, формальну у справах, статус, стосунки, динаміку мікрооточення.

Аналіз масиву даних старшокласників *чоловічої* статі виявив наступний розподіл пріоритетів у ході прийняття рішень.

Найбільші оцінки: «здоров'я», «ставлення», «впевненість», «розпорядження власним життям», «комфорт», «прогрес», «результати». Отже, старшокласники вже на рівні усвідомлюваних пріоритетів виявили позитивну цілеорієнтованість («прогрес» і «результат»), досягнуту впевнено, «комфортно», самостійно («управління життям») із ключовим пріоритетом збереження здоров'я і стосунків.

Найнижчі оцінки: «неприйняття ризику», «політичні міркування», «символічні міркування», «почуття належності», «віддалене майбутнє», що також указує на потребу свободи, нехтування обмежень і норм груп.

Результати факторного аналізу старшокласників *чоловічої* статі представлені нами нижче.

1. «Влада й лідерство на основі авторитету й визнання та матеріально-фінансової забезпеченості» (19,0 % загальної дисперсії). Специфіка в значному навантаженні соціально-позитивним змістом – це не авторитарність, а просоціальність лідування («соціальна участь», «ставлення», «належність», «соціальні зв'язки»). Отже, приймаючи рішення, старшокласники поєднують лідерство й керуваність позитивно й відповідно обирають необхідну альтернативу, що максимізує результат за цим конструктом.

2. «Безпека, здоров'я, самостійність» (14,6 %) на основі прогнозування віддаленого й близького майбутнього, результативності через концентрацію на суті справи. Отже, фактор виявляє внутрішній напружений аспект психологічного функціонування старшокласників – почуття небезпеки й недостатності

ПСИХОЛОГІЯ

ресурсу здоров'я, що можна пов'язати із традицією осіб чоловічої статі до ризику, психологічної втоми від ситуації залежності в школі й сім'ї, а також міжособистісними зіткненнями з однолітками за моделлю досягнення більшого статусу лідирування в мікрогрупах через вербальну боротьбу.

3. «Практичні, політичні, економічні пріоритети, спрямовані у далеке майбутнє» (11, 0 %), що, у певному розумінні, знижує повсякденну прагматичність через роботу заради майбутнього (старшокласники сконцентровані на близькому майбутньому). Отже, цей фактор ґендерно модифікований в аспекті часу.

4. «Стратегія прогресивності, позитивності в організації взаємин» (10,3 %) з униканням ризику конфліктів для підтримки статусу.

5. «Впевненість у термінах досягнення результату» (8,7 %). Проекції «форми справи» і «сутність справи» – прояв багатостороннього врахування учнями проблем реалізації рішень. Проекція «соціальне визнання» – результат своєчасності виконання. Отже, учні чоловічої статі мають тенденцію до об'єктивності в оцінці можливості успіху й терміну реалізації певної справи, на відміну від представників жіночої статі, які прагнуть термінового результату без необхідної глибини розуміння суті проблем діяльності на практиці, що призводить до помилки оцінки часу виконання, стресового збудження, хаотичності та маніпулятивного перекладання робіт на інших людей.

6. «Просоціальна формальна культурозалежність» (6,5 %), на що вказують проекції: «повага до традицій», «соціальна участь», «прогрес», «добробут групи» та «форма справи». Необхідно відмітити від'ємні проекції: «визнання» (культуробумовлені дії в чоловічій статі – не засіб для лідирування, а формальна данина традиції) і «прогноз подій» (традиційні моделі поведінки не потребують прогностичного аналізу). Отже, для учнів чоловічої статі традиційні культурні моделі поведінки, фактично, – не значуща формальність.

7. «Осягнення, пізнання без прагматичних цілей» (6,1 %) – типовий у старшокласників конструкт новизни сприйняття без планування використання. Проекції: «відкритість, допитливість», «символічні й внутрішні міркування» та від'ємні «результат» і «самореалізація». Це проникнення в сутність об'єкту уваги, чисте пізнання – специфічний спосіб накопичення досвіду чоловіків.

8. «Вік» виявляє тенденцію учнів до все більшої обережності («неприйняття ризику»), зниження потягу до терміновості досягнення результату, а також орієнтації на «добробут групи».

Аналіз спільностей виявив найбільші: «соціальне визнання» (0,908), «авторитет» (0,906), «практичні міркування» (0,896), «форма справи» (0,875). Отже, це наскрізні, присутні в кожному факторі, мотиви прийняття рішень старшокласників чоловічої статі.

Таким чином, на рівні латентних конструктів учні переважно реалізують стратегію захоплення управління й ведення групи осіб у позитивному напрямку, що добре співвідноситься

з конфігурацією їх мотивів прийняття рішень.

Аналіз значущості відмінностей пріоритетів мотивів у прийнятті рішень обох статей свідчить, що у всіх статистично значущих відмінностях мотивів старшокласники-чоловіки мають більші середні значення: «економічні й практичні міркування» ($P < 0, 001$), «влада й політичні міркування» ($P < 0, 001$), «ідеологія, прогрес, прецедент» ($P < 0, 05$). Отже, чоловіча стать має тенденцію до стратегічного перспективного підходу в мотивах прийняття рішень, а жіноча – до тактичного, ситуативного, міжособистісно-орієнтованого.

Література:

1. Битинас В. П. Многомерный анализ в педагогике и педагогической психологии. – Вильнюс, 1971. – 347 с.
2. Браверман Э. М., Мучник М. Б. Структурные методы обработки эмпирических данных. М., 1983. – 464 с.
3. Воронюк І. В. Психологічні аспекти і потенціал дистанційної моделі розвитку технік творчої взаємодії вчителів з учнями // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2013. – Том X. – психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 24. – С. 100-113.
4. Воронюк І. В., Смульсон М. Л. Личностные ценности старшеклассников как психологическая составляющая процесса взаимодействия учителя и учеников // Проблемы теории и практики современной психологии: XI ежегод. Всерос. науч.-практ. конф. Студентов, аспирантов и молодых учёных с междунар. участием: тез. докл. / ФГБОУ ВПО «ИГУ»; [редкол.: И. А. Конопак [и др.]]. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2012. – С. 24-32.
5. Воронюк І. В., Смульсон М. Л. Совершенствование техники и приемов креативности взаимодействия учителей с учениками // Проблемы теории и практики современной психологии: XII ежегод. Всерос. (с междунар. участием) науч.-практ. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых, посвящ. 20-летию фак. психологии ИГУ: тез. докл. /ФГБОУ ВПО «ИГУ»; [редкол.: И. А. Конопак [и др.]]. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2013. – С. 421-425.
6. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.
7. Ильин Е. П. Дифференциальная психология мужчины и женщины. – СПб.: Питер, 2006. – 544 с.
8. Келли Дж. Теории личности: психология личных конструктов. – СПб: Речь, 2000. – 249 с.
9. Мельников В. М., Ямпольский Л. Т. Введение в экспериментальную психологию личности. – М., 1985. – 315 с.
10. Окунь Я. Факторный анализ: Пер. с польск. Г. З. Давидовича. науч. ред. и авт. предисл. В. М. Жуковская. – М.: Статистика, 1974. – 200с.
11. Харман Г. Современный факторный анализ. – М., 1972. – 485 с.
12. Шмельов А. Г. Введение в экспериментальную психосемантику. – М., 1983. – 157 с.
13. Шапар В. Б. Современный тлумачний психологічний словник. – Х.: Прапор, 2007. – 640 с.